

2015

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

ZAKLJUČNA NALOGA

ZAKLJUČNA NALOGA
OTROCI ZAPORNIKOV IN REZILIENTNOST

DRAKSLER

ANJA DRAKSLER

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

Zaključna naloga

Otroci zapornikov in rezilientnost

(Children of prisoners and resilience)

Ime in priimek: Anja Draksler

Študijski program: Biopsihologija

Mentor: doc. dr. Matej Kravos

Koper, avgust 2015

Ključna dokumentacijska informacija

Ime in PRIIMEK: Anja DRAKSLER

Naslov zaključne naloge: Otroci zapornikov in rezilientnost

Kraj: Koper

Leto: 2015

Število listov: 47

Število referenc: 72

Mentor: doc. dr. Matej Kravos

Ključne besede: otroci zapornikov, travma, travmatski dogodek, rezilientnost

Izvleček: Otroci zapornikov, poimenovani tudi pozabljeni otroci, so pogosto spregledani. Zelo malo je znano o spremembah in prilagoditvah, s katerimi se soočajo ti otroci, dejstvo pa je, da je ločitev od starša zaradi zaporne kazni zelo stresen dogodek. Otroci se v življenju soočajo s številnimi izzivi, saj jih na vsakem koraku spremlja negotovost. Izpostavljeni so številnim tveganjem, ki lahko vplivajo na razvoj vedenjskih in razvojnih motenj. Pri tem se je treba zavedati, da otroci ne razvijejo enotnih reakcij na travmatske dogodke in da nekateri kljub zelo stresni izkušnji delujejo dobro. Rezilientnost v prisotnosti travmatskih dogodkov ni nenavadna reakcija, temveč relativno normalen proces ali celo norma. Cilj zaključne naloge je bil proučiti trenutne trende na tem področju in izzive, s katerimi se spopadajo otroci zapornikov. Ugotovljeno je bilo, da bližnji in trdni odnosi najbolj prispevajo k zaščiti pred tveganji, ki jih prinaša zaporna kazen starša. Podpora lahko otroku predstavlja že zgolj razumevanje njihove izgube na sprejemljiv način in brez prisotnosti stigme. Razumevanje procesov rezilientnosti pri otrocih zapornikov lahko pomembno prispeva k izboljšanju intervencijskega in preventivnega delovanja.

Key words documentation

Name and SURNAME: Anja DRAKSLER

Title of the final project paper: Children of prisoners and resilience

Place: Koper

Year: 2015

Number of pages: 47

Number of references: 72

Mentor: Assist. Prof. Matej Kravos, PhD

Keywords: children of prisoners, trauma, traumatic event, resilience

Abstract: Children of prisoners, or the forgotten children like it is often said, are mostly overlooked. There is very little information about the changes and adjustment that children have to face during the time of their parent's absence, but it is certain that incarceration of a parent is a very stressful life event. Children of incarcerated parents experience unique challenges and their life is filled with uncertainties on every step of the way. They are at high risk for various developmental and behavioral problems. While children with parents behind bars face significant risks, it is important to understand that children do not exhibit uniform reactions to adversity, and that some children function well despite their traumatic experience. Resilience in the presence of adversity is not an unusual reaction, but a relatively normal process or even the norm. The aim of this paper was to identify recent trends and difficulties resulting from parental incarceration. It was discovered that close and supportive relationships provide the optimum protection against the risk of having a parent in prison. For many children would be enough just to simply acknowledge the nature of their loss in an accepting manner without being stigmatized. Understanding resilience processes in children with incarcerated parents is very important for intervention and preventive work.

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorju doc. dr. Mateju Kravosu za strokovno usmerjanje, potrpežljivost in vložen čas pri nastajanju tega dela.

Zahvaljujem se tudi lektorici Jasmini Vajda Vrhunec, ki je hitro in korektno opravila svoje delo.

Posebna zahvala gre moji družini, ki mi je študij omogočila in me pri tem neizmerno podpirala.

Navsezadnje pa se zahvaljujem vsem, ki me spremljajo na moji življenjski poti ter verjamejo vame.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	1
2	OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV	2
2.1	Psihična travma	2
2.1.1	Posttravmatska stresna motnja	2
2.2	Travmatski dogodek	3
2.3	Travmatsko doživetje	3
3	ZGODNJA LETA OTROKOVEGA ŽIVLJENJA	4
3.1	Socialni razvoj in razvoj navezanosti	4
3.2	Čustveni razvoj	5
4	TRAVMATSKI DOGODKI V OTROŠTVU	6
4.1	Reakcije na travmatsko doživetje	6
4.2	Znaki travmatske prizadetosti pri otrocih	7
4.3	Individualne razlike v odzivanju na travmatske dogodke	7
5	OTROCI ZAPORNIKOV	9
5.1	Teoretična izhodišča	10
5.1.1	Razvojne teorije	10
5.1.2	Teorije razvojnega cikla	10
5.1.3	Teorije dejavnikov tveganja in rezilientnosti	10
5.1.4	Modeli kumulativnega nalaganja	11
5.2	Pogoji pred odhodom starša	11
5.3	Spremembe in dejavniki med odsotnostjo starša	11
5.3.1	Spremembe v življenjski ureditvi in strukturi	12
5.3.2	Spremembe v odnosu starš–otrok	12
5.3.3	Odnos s skrbnikom in priprtim staršem	13
5.3.4	Spremembe v finančni situaciji	13
5.4	Po vrnitvi starša	13
5.5	Kratkoročni vplivi	15
5.5.1	Aretacija	15
5.5.2	Razlaga otroku	15

5.6	Dolgoročni vplivi.....	16
5.6.1	Čustveni in vedenjski odzivi	17
5.6.2	Problematično vedenje	18
5.7	Dejavniki tveganja	19
5.7.1	Primerjava vpliva zaporne kazni glede na spol odsotnega starša	21
6	REZILIENTNOST	22
6.1	Teoretična izhodišča	23
6.1.1	Razvojne teorije.....	23
6.1.2	Ekološke teorije	23
6.2	Vzorci rezilientnosti.....	23
6.3	Rezilientnost – proces ali izid?	24
6.4	Dejavniki, ki vplivajo na razvoj rezilientnosti	24
6.5	Dejavniki tveganja	25
6.6	Zaščitni dejavniki, mehanizmi in procesi	25
6.6.1	Individualni dejavniki.....	26
6.6.2	Zunanji dejavniki.....	26
6.6.3	Drugi dejavniki.....	28
6.7	Značilnosti rezilientnih posameznikov	29
6.8	Možni pozitivni učinki travmatskih doživetij in posttravmatska rast.....	30
6.9	Otroci zapornikov in rezilientnost	31
7	SKLEPI	32
8	LITERATURA IN VIRI	34

1 UVOD

Ljudje se vsakodnevno znajdemo v različnih situacijah. Večine teh situacij ne moremo kontrolirati, druge lahko do določene mere. Nespremenljivo dejstvo je, da je precej otrok zgodaj v življenju izpostavljenih stresnim dogodkom, ki lahko vplivajo na njihovo vsakodnevno delovanje.

Fizično in čustveno blagostanje otroka je lahko ogroženo na različne načine. Najpogostejši travmatski dogodki so družinsko nasilje, posilstvo, zloraba, avtomobilska nesreča, smrt bližnje osebe, težka bolezen, vojna ali naravna katastrofa. Dogodkov, ki lahko prizadenejo posameznikovo delovanje, je veliko, ljudje pa se razlikujemo po načinu reagiranja nanje (Southwick in Charney, 2012). Če posledice dogodka dolgotrajno obremenjujejo posameznika, lahko povzročajo trpljenje in motnje delovanja (Mikuš Kos, 2001).

Kadar se otrok sooči z zastrašujočimi okoliščinami, lahko postane hudo vznemirjen, vznemirjenost lahko preide v šok in neodzivnost za zunanje dražljaje. Otrok pogosto išče bližino svojih staršev, njihova odzivnost in tolažba pa lahko pripomoreta k postopni vrnitvi otroka v normalno stanje (Yule, 2001). Pri tem se poraja vprašanje, kaj se zgodi z otroki, katerih sprožitelj travme je ločitev od starša. Ta ločitev v večini primerov predstavlja odsotnost osebe, ki ima največji vpliv na razvoj in delovanje posameznika skozi celotno življenje.

Skrb za otroka, za katerim je travmatična izguba starša, je zapletena in se ji posveča premalo pozornosti. Namen zaključne naloge je narediti pregled raziskav, ki so proučevale zgodnjo izkušnjo ločitve od starša zaradi zaporne kazni, ter integracijo različnih lastnosti, okoliščin in izkušenj, ki otroku pomagajo prebroditi to izkušnjo.

Cilj je ugotoviti, predvsem kateri so zaščitni dejavniki, ki otroka usmerjajo pri uspešnem soočanju s stresom in spodbujajo razvoj odpornosti oziroma rezilientnosti. Razumevanje procesov rezilientnosti je pomembno za preventivno in intervencijsko delovanje.

2 OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

2.1 Psihična travma

Psihična travma je zelo širok pojem, ki pokriva blažje in intenzivnejše ter kratkotrajne in dolgotrajne reakcije na ogrožajoč dogodek (Mikuš in Slodnjak, 2000).

Značilnosti psihične travme kot izjemno ogrožajočega dogodka so (Mikuš Kos, 2001):

- nesposobnost obvladovanja,
- dezorganizacija na področju mišljenja,
- fiziološke motnje,
- huda čustvena prizadetost,
- moteno vsakodnevno delovanje.

Izraz travma se uporablja zelo ohlapno, pogosto ga uporabljamo kot drug izraz za stres. Stres je ena izmed najpogostejših človeških izkušenj, je del našega življenja, vendar ga vselej ne moremo enačiti z ekstremnim stresom in posttravmatsko stresno motnjo (Rus Makovec, 2003).

Psihološka travma se v mnogih kontekstih pojavlja celo tako pogosto, da je izgubila svoj pravi pomen. Ozko gledano se izraz travma nanaša izključno na dogodek, ki povzroči stres, in ne na reakcijo oziroma stres sam po sebi. Da je dogodek opredeljen kot travma, mora imeti izjemen psihološki vpliv na posameznika in njegovo delovanje (Briere in Scott, 2006).

Po MKB-10 lahko travmo sproži življenjski dogodek, ki povzroči akutno reakcijo na stres, ali pomembna življenjska sprememba, ki ji sledijo neprijetne okoliščine, posledično pa vpliva na razvoj motnje (World Health Organisation, 1992).

2.1.1 Posttravmatska stresna motnja

Posttravmatska stresna motnja (PTSM) je intenzivna anksiozna reakcija na travmatski dogodek, ki se lahko pojavi kmalu ali kasneje po travmi (Zalar, 2001).

Travmatska izkušnja lahko povzroči hud stres, vendar se ta ne bo nujno razvil v posttravmatsko motnjo. Sistemi, ki sicer vzdržujejo zaščitna vedenja, so lahko izpostavljeni resni grožnji, zato lahko pride do disregulacije in slabe prilagoditve nevrobioloških sistemov. Če občutja strahu, groze in tesnobe trajajo več tednov ali mesecev po dogodku, lahko govorimo o posttravmatski motnji (Sherin in Nemerof, 2011).

2.2 Travmatski dogodek

Travmatski dogodek je dogodek, katerega stvarne razsežnosti presegajo po svoji naravi ali intenziteti običajna stresna dogajanja. Je dogodek izven običajne posameznikove izkušnje, ki pri večini povzroči močne reakcije. Travmatski dogodek je lahko enkratno kratkotrajen pojav, lahko pa gre za dolgotrajno ali ponavljajoče se dogajanje. Travmatskemu dogodku velikokrat sledi verižna reakcija neugodnih dogajanj, ki dodatno slabijo posameznikovo blagostanje (Mikuš Kos, 2001).

Lahko so povsem običajni, vsakodnevni dogodki, ki so za posameznika izjemno pomembni, saj odločilno vplivajo na številna področja v njegovem življenju (izguba bližnje osebe, selitev, bolezen). Za razliko od akutnega stresa, ki v mnogih primerih izzveni po določenem času, je posreden vpliv življenjskih dogodkov na duševno ravnovesje posameznika lahko dolgoročen, duševna motnja pa težje prepoznavna (Tomori, 2001).

2.3 Travmatsko doživetje

Travmatsko doživetje označuje doživljanje izjemno ogrožajoče situacije, ki ga spremljajo občutki strahu, groze in telesne reakcije, ki porušijo posameznikove zmogljivosti in povzročijo občutek nemoči (Mikuš Kos, 2001).

Dogodek lahko povzroči travmatske reakcije, čeprav ni zares ogrožajoč, dobi pa tak pomen v posameznikovem doživljanju. Objektivno enako težki dogodki lahko povzročijo subjektivno drugačno doživljanje pri posamezniku. Nekateri doživijo dogodek kot hud, a še nekako sprejemljiv, medtem ko je za druge že skrajna meja, ki jo lahko prenesejo (Rus Makovec, 2003).

Travmatska doživetja lahko razdelimo na:

- neosebna (naravne katastrofe), ki jih ne povzročijo ljudje,
- medosebna.

Slednja so nekoliko nevarnejša, še posebej tista travmatska doživetja, ki jih posameznik doživi v zgodnjih razvojnih obdobjih. Če doživimo medosebno travmo kasneje, so mehanizmi za obvladovanje stresa že razviti, zato je rešitev in nadzor nad življenjem lažje doseči (Rus Makovec, 2003).

3 ZGODNJA LETA OTROKOVEGA ŽIVLJENJA

Zgodnja leta predstavljajo čas hitrih sprememb za razvijajočega se otroka. Novorojenček se razvije iz popolnoma odvisnega bitja v otroka, ki lahko samostojno poskrbi za nekatere svoje potrebe. Otrok lahko izrazi svoje želje, čustva in začne komunicirati na različne načine (Langston, Abbott, Lewis in Kellett, 2004).

Razvoj možganov odraža vidike prvih življenjskih izkušenj. Pomembne izkušnje ne vplivajo le na možen nastanek kognitivnih, čustvenih in vedenjskih motenj, temveč tudi na spremembe v strukturi in funkciji nevroloških odgovorov. Kadar so prve izkušnje izredno travmatične, se možgani razvijajo v skladu s tem (Creeden, 2009).

3.1 Socialni razvoj in razvoj navezanosti

Da lahko otrok odgovarja za svoja dejanja, se mora zavedati, da je fizično ločen od drugih. Samozavedanje otroku omogoči, da razume, kateri odzivi so namenjeni njemu. Predstava o jazu se pojavi že v obdobju malčka, pojem sebe pa postaja vse jasnejši v zgodnjem otroštvu (Papalia, Wendkos Olds in Duskin Feldman, 2003).

Navezanost je trajna čustvena vez med dojenčkom in staršem ali skrbnikom (Papalia idr., 2003). Tudi kasneje smo navezani na druge bližnje osebe, vendar je prva in najpomembnejša vez med otrokom in mamo (Bowlby, 1988). Na eni strani je otrokova potreba, na drugi strani pa pripravljenost staršev, da se nanjo pravočasno odzovejo. Kadar se otrok nauči, da njegov temelj varnosti ni zanesljiv, lahko to negativno vpliva nanj, na njegovo doživljanje sebe in drugih, pa tudi na kasnejše odnose (Erzar in Kompan Erzar, 2011).

Vez med otrokom in mamo, ki otroku predstavlja osrednjo figuro, se razvije že v prvih mesecih življenja. Zavedanje otroka, da mu je mati na voljo in je odzivna na njegove potrebe, le-temu zagotavlja občutek varnosti in željo po nadaljevanju odnosa. Skoraj zagotovo lahko trdimo, da je otrok na določeno osebo bolj navezan kakor na druge. Pogosto je to mama, medtem ko se v njeni odsotnosti otrok obrne na bližnjo osebo, ki je lahko tudi neznanec. Oče ima lahko podobno vlogo kakor mama, če je ta odsotna ali zanemarja otroka in njegove potrebe (Bowlby, 1988).

Čeprav na otrokov razvoj najbolj vplivajo starši, so pomembni tudi njegovi odnosi z vrstniki in drugimi osebami izven družinskega kroga (Papalia idr., 2003).

3.2 Čustveni razvoj

Socialna interakcija med dojenčkom in odraslo osebo, kjer si izmenjujeta čustvene signale in pozornost, omogoča dojenčku vzpostavljanje optimalnega čustvenega stanja (Field, 1994, v Maja Zupančič, 2009). Manjša fizična in čustvena dostopnost staršev ali skrbnikov lahko pri otroku sproži čustveno reakcijo. Najprej občutek strahu, saj otrok nima več občutka varnosti, ki mu ga je nudila bližnja oseba, kasneje pa tudi znake jeze in sovraštva. Ko je otrok prepuščen samemu sebi, postane žalosten, saj ugotovi, da na situacijo ne more vplivati (Erzar in Kompan Erzar, 2011).

Če je bil otrok v zgodnjem obdobju travmatiziran in ni bil vključen v ustrezno diado uravnavanja čustvenih stanj, lahko izgubi zmožnost za njihovo učinkovito uravnavanje, kar povzroči pretirano občutljivost za neprijetne izkušnje (Cvetek, 2009). Nemoten čustveni nadzor je pomemben za duševni in osebni razvoj otroka, medtem ko neprijetni dogodki lahko povzročijo neprijetna čustva in porušijo duševno ravnovesje (Musek in Pečjak, 2001).

4 TRAVMATSKI DOGODKI V OTROŠTVU

Stresne izkušnje v zgodnjih letih najbolj vplivajo na rast duševnega aparata, saj se v tem obdobju razvijajo specifična možganska področja. Če otrok nima možnosti predelave in učenja za spoprijemanje s posledicami travmatske izkušnje ter odrasle osebe, ki ji zaupa, lahko travma pusti posledice tako v sedanjosti kot v poznejšem razvoju (Gaensbauer in Siegel, 1995, v Cvetek, 2009). Nepredelani ostanki vedenjskih, čustvenih, kognitivnih in socialnih posledic otroške travme lahko prispevajo k mnogim duševnim motnjam v odraslosti (Cvetek, 2009).

4.1 Reakcije na travmatsko doživetje

Travmatiziran otrok je prizadet in ranljiv, trajnost njegove prizadetosti pa je odvisna od različnih dejavnikov. Nekateri otroci si hitro opomorejo, njihovo čustvovanje in psihosocialno delovanje pri tem nista dolgotrajno motena, pri drugih traja prizadetost dalj časa (Mikuš Kos, 2001).

Anica Mikuš Kos (2001) navaja naslednje dejavnike, ki lahko vplivajo na odziv otroka in trajanje motnje:

- narava in intenziteta dogodka,
- izpostavljenost dogodku,
- vzrok ali storilec travmatskega dogajanja,
- sposobnost razumevanja in prepoznavanja ogroženosti,
- otrokova psihična odpornost,
- pomen dogodka in celotne situacije za otroka,
- dejanski ali namišljeni prispevek otroka k dogodku,
- občutja krivde,
- podpora in pomoč bližnjih ljudi,
- spremljajoča neugodna dogajanja, ki sledijo travmatskemu dogodku,
- širši kontekst travmatskega dogodka.

Vsak otrok ima svoj vzorec odzivanja na stisko, ki jo doživlja, vendar se vzorec lahko spreminja v odvisnosti od okoliščin, starosti in razvojne stopnje otroka. Med otroki, ki so doživeli travmatsko izkušnjo, obstajajo velike individualne razlike (Mikuš Kos, 2001). Ko se otrok sooči z zastrašujočo situacijo, lahko postane hudo vznemirjen, kar je normalna reakcija in nudi vlogo zaščite. Ko nevarnost mine, se postopoma vrne v normalno stanje.

Pri nekaterih otrocih simptomi trajajo dlje časa in lahko prerasejo v posttravmatsko stresno motnjo (Yule, 2001).

4.2 Znaki travmatske prizadetosti pri otrocih

Po stresni izkušnji otrok doživlja občutke strahu in tesnobe. Lahko pride do nazadovanja v razvoju ali vrnitve v zgodnejšo razvojno fazo (manjša samostojnost, otročji govor, ponovno močenje postelje, sesanje palca). Značilni so tudi znižano samospoštovanje in slaba samopodoba, učne težave, uporno vedenje, pretirana čuječnost in kompulzivnost (Mikuš Kos, 2001).

Velikokrat se pri travmatiziranih otrocih tako kot pri odraslih pojavi podoživljanje travmatskega dogodka. Travmatske sanje so ena izmed pogostejših oblik podoživljanja dogodka, saj vsebujejo nesposredna dejstva ali strah pred ponovitvijo dogodka (Oravec, 1999).

Robert Oravec (1999) med specifične znake pri travmatiziranih otrocih šteje tudi:

- izguba interesa za igro ali druge dejavnosti, ki so mu prej bile všeč,
- občutek distanciranosti od drugih ljudi,
- odsotnost želje po zavedanju lastnih čustev.

Po dogodku lahko nastanejo spremembe v vedenju. Značilni so povečano stanje budnosti, skakanje in nervoznost. Travmatizirani otroci se izogibajo stvarem ali situacijam, ki jih spominjajo na travmatski dogodek. Oravec omenja tudi izraz travmatska igra, značilno ponavljajočo se dejavnost otroka, s pomočjo katere predeluje travmatsko izkušnjo. Gre za ponavljanje travmatskih tem v igri, ki je lahko za druge otroke, ki niso bili vpleteni v travmo, odbijajoče (Oravec, 1999).

4.3 Individualne razlike v odzivanju na travmatske dogodke

Travmatsko doživetje je lahko pri enako starih otrocih različno. Obstajajo individualne razlike v intenziteti, trajanju in znakih stiske. Razlike so odvisne predvsem od otrokovega razumevanja dogodka, od pomena, ki ga ima dogodek zanj, in od otrokovih značilnosti odzivanja. Težje in trajnejše reakcije lahko povzročijo odsotnost bližnje osebe ali ljubečega odnosa, konflikt med starši, pomanjkanje podpore, nasilje ali ogroženost in nekatere osebne značilnosti otroka (Mikuš Kos, 2001).

Občutje sramu in krivde

Sram je čustvo, s katerim se težko soočimo v katerem koli kontekstu. V primerjavi z drugimi čustvi se sram težko sprosti, zaradi česar ima lahko posameznik velike težave (Rothschild, 2000).

Občutje sramu ima veliko vlogo pri travmi v otroštvu. Sram lahko onespobi otroka, ki se negativno vrednoti in počuti nekompetentnega v dani situaciji. Občutek sramu je velikokrat povezan s strahom pred zavrnitvijo in osamljenostjo, kar lahko vodi v izolacijo in izogibanje drugim ali preveč prilagodljivo vedenje. Posledica tega je, da otrok ne razvije trdnih vezi z vrstniki in drugimi odraslimi osebami. Občutki sramu so lahko povezani tudi z zaznano stigmo v družbi (Deblinger in Runyon, 2005).

Obstaja pa tudi pozitiven vidik občutenja sramu. Sram je komponenta socializacije v mnogih kulturah, saj je čustvo, ki spodbudi nastanek vesti. Čustvo se pojavi, kadar je vedenje posameznika nevarno za njegov obstoj ali obstoj celotne skupnosti. Je element, ki nam prepreči, da bi se posluževali vedenj, ki lahko nam, naši družini ali skupnosti škodujejo (Rothschild, 2000).

5 OTROCI ZAPORNIKOV

Kadar je govora o kršenju zakona, imamo najprej v mislih posameznika. Zavedati se moramo, da zaporniki niso nujno osamljeni posamezniki, temveč lahko imajo svojo družino, vlogo in dolžnosti v njej. Zaporna kazen ni le fizična ločitev od širše skupnosti, temveč tudi od zapornikove družine, otrok in prijateljev (Hairston, 2007).

Otroci zapornikov so velikokrat poimenovani »pozabljeni otroci«, saj se ob odsotnosti starša soočajo s številnimi posledicami, zato se lahko počutijo, kakor da so tudi oni kaznovani za zločin starša (Collins, Healy in Dunn, 2007). Kljub temu da so zelo ranljiva populacija, redkeje pritegnejo pozornost socialnih služb in javnosti. Razlog je v tem, da se družine zapornikov nerade izpostavljajo, zato njihova bolečina nemalokrat ostane skrita (Cunningham, 2001).

V moderni družbi je prehod iz razširjene družine v manjšo družinsko strukturo, ki jo v večini sestavljajo oče, mama in otroci, prenesel odgovornost in breme predvsem na starše. Izguba enega ali obeh staršev lahko povzroči motnje pri opravljanju družinskih funkcij in zadovoljevanju potreb družinskih članov. Ločitev zaradi smrti ali bolezni starša vzbudi sočutje in podporo okolice. Po drugi strani ločitev zaradi zaporne kazni redko prinese podporo in razumevanje okolja, poveča pa tudi razdor znotraj družine (Fritsch in Burkhead, 1981).

Čeprav so raziskovalci že v prejšnjem stoletju pokazali izjemen interes, je do danes še vedno zelo malo raziskav na tem področju. Večina opravljenih raziskav je pripeljala do zaključka, da je odsotnost staršev zaradi zaporne kazni za otroka zelo travmatična izkušnja. Zanesljivost raziskav je težje preverljiva, saj ne obstajajo longitudinalne študije, ki bi spremljale otroka skozi različne faze razvoja in kasneje v odraslosti (King, 2002).

5.1 Teoretična izhodišča

Nobena izmed spodaj naštetih teorij ne more popolnoma razložiti, kaj za otroka pomeni izguba starša, zato sta za razumevanje procesa in posledic, ki jih prinaša, potrebna dobro poznavanje in kombinacija različnih teorij (Clarke in Parke-Stewart, 2001). V tem delu sledi kratek opis pomembnejših teorij, ki lahko pripomorejo k razumevanju tematike.

5.1.1 Razvojne teorije

Razvojne teorije svoje ugotovitve razlagajo na podlagi teorije navezanosti, separacijske anksioznosti in posttravmatskega stresa. Ni nujno, da je zaporna kazen starša sprožilec anksioznosti ali določene motnje, vendar vključuje ločitev otroka od osebe, s katero goji pomembno vez, kar lahko predstavlja tveganje. Otroci, ki izgubijo starša zaradi zaporne kazni, lahko doživijo enako zahtevne okoliščine kakor otroci, ki so izkusili drugo vrsto travme (Hairston, 2007).

Ena izmed pomembnejših teorij je Bowlbyjeva teorija navezanosti. Po Bowlbyju (1969, 1982) pomanjkanje priložnosti za reden stik in odnos s staršem, s katerim je otrok ustvaril primarno vez, prepreči razvoj navezanosti z obeh strani. Če se navezanost že razvije, pa lahko ločitev od starša povzroči močne čustvene reakcije, ki lahko ovirajo otrokov razvoj.

5.1.2 Teorije razvojnega cikla

Elderjeva teorija razvojnega cikla (1998) poudarja, da je razvoj vseživljenjski proces. Otroštvo je pomembno obdobje, a za oblikovanje in razvoj so pomembne tudi kasnejše faze življenja.

Po teoriji razvojnega cikla so za spremembe v razvoju ključni trije dejavniki (Thompson, 1998, v Clarke in Parke-Stewart, 2001):

- normativni dogodki in izkušnje, ki jih izkusi večina otrok in odraslih,
- nepričakovani dogodki, ki spremenijo potek razvoja,
- zgodovinsko obdobje, ki določa socialne pogoje za posameznika in celotno družino.

5.1.3 Teorije dejavnikov tveganja in rezilientnosti

Teorije dejavnikov tveganja in rezilientnosti poudarjajo, da je otrokova uspešna prilagoditev kljub stresnim dogodkom, kot je odsotnost starša zaradi zaporne kazni,

odvisna od dveh dejavnikov: oblike in pogostosti tveganj ter zaščitnih mehanizmov (Clarke in Parke-Stewart, 2001).

5.1.4 Modeli kumulativnega nalaganja

Ti modeli razlagajo, da se tveganja in stresni dogodki velikokrat dogajajo istočasno ter se kopičijo, zato je bolje, da jih razumemo kot kombinacijo dogodkov. V primeru zaporne kazni starša je pomembno raziskovati tudi pretekle izkušnje. Psihična travma lahko nastane zaradi sovplivanja različnih dejavnikov, ki so lahko bili prisotni že pred izgubo starša. Ti otroci lahko trpijo ne le zaradi izgube bližnje osebe, temveč tudi zaradi revščine, menjave skrbnikov in stigmatizacije (Clarke in Parke-Stewart, 2001).

5.2 Pogoji pred odhodom starša

Povezanost starša in otroka ter trdnost njunega odnosa pred dogodkom vplivata na otrokovo soočanje z izgubo in prilagoditev na nenadno ločitev od starša. Zagotovo bo izguba starša, s katerim si je bil otrok blizu, povzročila večjo motnjo in žalost kakor izguba že tako odsotnega starša (Davies, La Vigne in Brazzell, 2008).

Med pomembnimi pokazatelji, kako se bo otrok odzval na izgubo starša, je odnos z ožjimi in širšimi družinskimi člani ter osebami izven družinskega kroga. Trdni čustveni odnosi lahko veliko pripomorejo k delovanju otroka in lahko zmanjšajo negativne vplive, ki jih prinaša odsotnost starša (Bloom in Steinhart, 1993).

5.3 Spremembe in dejavniki med odsotnostjo starša

Otrok ob izgubi starša izkusi občutno motnjo v vsakdanjem delovanju. Izkušnje lahko razdelimo v tri skupine (Davies idr., 2008):

- spremembe v življenjski ureditvi in strukturi,
- spremembe v odnosu starš–otrok,
- spremembe v finančni situaciji.

Odločilna dejavnika za prilagoditev otroka med odsotnostjo starša sta (Parke in Clarke-Stewart, 2001):

- narava dogovora glede skrbništva,
- vzdrževanje stikov z odsotnim staršem.

5.3.1 Spremembe v življenjski ureditvi in strukturi

Spremembe, do katerih pride najprej, so spremembe v sestavi družine in dogovori glede skrbništva. Kdo bo prevzel skrbništvo nad otrokom, je odvisno predvsem od tega, kdo je otrokov primarni skrbnik, ter od sorodstvenega in širšega socialnega omrežja družine (Festen, Waul, Solomon in Travis, 2002).

Za otroke, katerih očete pridržijo, po navadi skrbijo matere. Odsotnost očeta velikokrat pomeni izgubo dohodka, kar predstavlja za mater težko breme, ker je zaradi tega tudi manj denarja in časa za otroka, pa to posledično vpliva na njegov splošni razvoj (King, 2002).

V družinah, kjer je bila mama edina skrbnica, se lahko pojavijo večje spremembe v družinski strukturi, saj večina ne živi z očetom in skrb za otroke velikokrat prevzamejo stari starši ali drugi sorodniki (Cunningham, 2001). Prilagoditev na nove razmere je lahko tudi manj stresna v primeru obstoječega odnosa starih staršev z otrokom. Dodatno travmo lahko predstavlja ločitev sorojencev, saj včasih skrbniki nimajo dovolj sredstev, da bi lahko poskrbeli za vse otroke (Festen idr., 2002).

Novi skrbniki se soočijo s številnimi problemi. Pomembna je opredelitev odnosa z otrokom, prav tako pa tudi s priprtim staršem. Otrok potrebuje vodenje in pomoč pri spoprijemanju s čustvenimi in psihološkimi težavami, ki jih prinaša odsotnost starša (Bloom in Steinhart, 1993). Nova ureditev lahko zahteva selitev, kar lahko povzroči motnje pri šolanju in izgubo stikov z vrstniki (Cunningham, 2001).

Nekateri otroci lahko pristanejo v sirotišnicah ali pri rejniških družinah. Lahko razvijejo ne-varno navezanost, kažejo nenavadne znake socialnega vedenja ali niso zmožni čustvenega stika. Tako se lahko vedejo tudi tisti otroci, s katerimi so pred dogodkom starši lepo ravnali ter jim nudili podporo in varnost (Erzar in Kompan Erzar, 2011).

5.3.2 Spremembe v odnosu starš–otrok

Starši največkrat želijo ohraniti stike s svojimi otroki, kar lahko izjemno pozitivno vpliva na otrokov razvoj. Komunikacija pripomore k zmanjšanju otrokovih strahov in boljšim odnosom, še posebej, kadar starš načrtuje vrnitev k otroku po prestajanju zaporne kazni (Mapson, 2013).

Zapori in institucije velikokrat ne omogočajo primerne okolja za vzdrževanje stikov. Mnogi otroci ne obiščejo staršev v zaporu in z njimi nimajo stikov, za druge so telefonski pogovori edini način komunikacije, saj so institucije velikokrat zelo oddaljene in otroci nimajo možnosti za obisk (Woodward, 2003).

5.3.3 Odnos s skrbnikom in priprtim staršem

Možnost odnosa priprtega starša z otrokom je velikokrat odvisna od trenutnega skrbnika. Nekateri skrbniki zavračajo stike s staršem, saj verjamejo, da ima slab vpliv na otroka. Mnogi priprti starši izrazijo željo, da za otroka skrbijo stari starši oziroma bližnji sorodniki, saj je tako več možnosti, da bodo ti spodbujali vzdrževanje stikov s staršem (Bloom in Steinhart, 1993). Konflikti med novim skrbnikom in staršem ne bi smeli igrati vloge pri odnosu starša z otrokom, saj so v prvi vrsti pomembne potrebe in želje otrok, ki večinoma želijo ohraniti stike s starši (Hairston, 2007).

5.3.4 Spremembe v finančni situaciji

Veliko družin izkusi velike finančne težave, saj ostanejo brez dohodka enega izmed staršev, nov družinski član pa prinaša dodatne finančne obremenitve (Bloom in Steinhart, 1993).

Čeprav otroci velikokrat ne razumejo dogajanja, pa velikokrat občutijo finančne posledice izgube starša. V večini primerov je odsoten starš tisti, ki je zagotavljal redne dohodke družini. Marsikje je treba zmanjšati stroške, lahko nastane potreba po selitvi v manjše stanovanje, manj denarja ostane za prostočasne dejavnosti otroka, njegova oblačila in šolske potrebščine. Razpoložljivost finančnih sredstev lahko vpliva tudi na pogostost stikov med otrokom in staršem, saj so zapori velikokrat zelo oddaljeni od domačega kraja, telefonski klici pa so dragi (Hairston, 2007).

5.4 Po vrnitvi starša

Pri procesu vrnitve imajo pomemben vpliv naslednji dejavniki (Festen idr., 2002):

- predhodno družinsko nasilje,
- odnos starša in otroka pred odhodom,
- odnos med trenutnim skrbnikom in otrokom,
- odnos med skrbnikom in staršem, ki je v zaporu,
- razpoložljivost socialnih služb ob vrnitvi zapornika.

Življenje v zaporu je precej drugačno od tistega, ki ga je bil posameznik vajen, prav tako vpliva na pripadnost družine, navezanost in intimnost med družinskimi člani. Odsoten starš se po določenem času vrne domov, družina pa ga ni vedno pripravljena sprejeti. Vrne se v spremenjen družinski sistem, v katerem morda ne najde svoje vloge ali odgovornosti. Otroci se spremenijo in odrastejo, starš pa se tega dejstva pogosto ne zaveda in ne ve, kako ravnati. Potrebno je ponovno vzpostavljanje vezi in starševske avtoritete nad otroki, kar ni lahka naloga, je pa ključna za uspešno vrnitev v domače okolje (Festen idr., 2002).

Za nekatere otroke je vrnitev starša izjemno negativen dogodek. Sploh v primerih, kjer starš ponovi neželena vedenja, kot so zloraba drog, zanemarjanje ali zloraba otroka, ali na drugačen način škoduje otroku. V takih družinah je več možnosti, da otrok postane delinkventen, kakor v družinah, kjer je okolje stabilno, starš pa pripravljen na izzive, ki jih prinaša vrnitev v domače okolje. Otroci, ki so v rejništvu, se lahko znajdejo v slabših pogojih, zato je včasih vrnitev starša pozitivna sprememba (Gabel, 1992).

Ker se pričakovanja starša in trenutnih skrbnikov velikokrat razlikujejo, je pomembno, da se v proces vrnitve vključi celotna družina, kar prispeva k reintegraciji in zdravim nadaljnjim odnosom (Festen idr., 2002).

Dejavniki, ki vplivajo na ponovno vzpostavljanje vezi

Odnos med staršem in otrokom

Dogodki pred in med odsotnostjo starša pomembno vplivajo na ponovno vzpostavljanje vezi in odnosov, ko se starš vrne. Nekateri otroci so občutili izgubo starša v zelo mladih letih, stikov s staršem pa so imeli zelo malo, zato je treba graditi odnos od začetka. Drugi otroci so slabo izkušnjo povezali z negativnimi čustvi, usmerjenimi proti staršu, kar se lahko zgodi v primeru zlorabe. V tem primeru lahko ponovno izpostavljanje odnosa oslabi blagostanje otroka (Festen idr., 2002).

Odnos med skrbnikom in otrokom

Otrok lahko vidi trenutnega skrbnika kot edinega starša, ki ga želi, pravega starša pa zavrača in si ne želi odnosa z njim. Pri tem so pomembni obdobje odsotnosti starša, starost otroka ob ločitvi in pogostost stikov med odsotnostjo (Festen idr., 2002).

Odnos med skrbnikom in staršem

Narava odnosa med trenutnim skrbnikom otroka in staršem, ki je zaprt, je zelo pomemben dejavnik pri vrnitvi starša iz zapora. Če je bil njun odnos slab že v času odsotnosti starša, se lahko pojavijo težave ob vrnitvi. Skrbnik ima ključno vlogo pri določanju oziroma omejevanju stikov otrok s staršem, ki se je vrnil iz zapora. Skrbnik se lahko vede zelo zaščitniško, misleč, da je nekdanji zapornik slab zgled za otroka. Mnoge skrbi, da bi se lahko starš vrnil k starim oblikam vedenja, ki bi škodovala otroku. Tako matere kot očetje, ki so bili v zaporu, morajo dokazati, da so pripravljeni in primerni za ponovno starševstvo (Festen idr., 2002).

5.5 Kratkoročni vplivi

Zaporna kazen ni enoten ali diskreten dogodek, temveč dinamičen proces, ki se razvija skozi čas. Da bi lahko razumeli vpliv in posledice tega dogodka na otroka, je pomembno, da proučujemo kratkotrajne vplive aretacije in ločitve, vpliv nedosegljivosti starša med obdobjem pridržanja, pa tudi pozitivne in negativne posledice ponovnega srečanja po vrnitvi v družinsko okolje (Parke in Clarke-Stewart, 2001). Neupoštevanje otrokovih potreb v vseh fazah procesa – od aretacije do vrnitve starša – lahko povzroči veliko škode za dobrobit otroka (Robertson, 2007).

5.5.1 Aretacija

Aretacija je običajno prvo srečanje otroka s kazenskoopravnim sistemom, dogodek pa lahko zaznamuje otrokovo mišljenje in odnos do zakona (Robertson, 2007). Večina staršev nima priložnosti otroku razložiti, kaj se dogaja, zato je lahko odvzem prostosti zanj zelo stresen dogodek (Woodward, 2003). Travmatski je predvsem prisilni odvzem prostosti, če se zgodi vpricho otroka (Cunningham, 2001). Veliko šoloobveznih otrok, ki so v času aretacije v šoli, se lahko vrne v prazno stanovanje in nepojasnjene okoliščine (Fishman, 1983, v Parke in Clarke-Stewart, 2001).

5.5.2 Razlaga otroku

Veliko skrbnikov otrokom prikriva pravi vzrok za odsotnost starša, saj jih želijo zaščititi pred čustveno obremenitvijo in stigmo iz okolice. Prisotna sta tudi strah, da bi otrok starša

zasovražil, in mišljenje, da še ni dovolj zrel za razumevanje tako kompleksne situacije. Nekateri otroci ne obiščejo starša v zaporu ali komunicirajo z njim, saj ne vedo, kje je ta v resnici. Skrbniki lahko otrokom povedo, da je starš službeno odsoten ali da je v bolnišnici (Hairston, 2007). Napačno informiranje običajno ni zlonamerno, temveč ga povzroči želja po izogitvi dodatnim zapletom, saj je že sama odsotnost starša zelo stresna za otroka. Mame so največkrat tiste, ki otroku razložijo situacijo in resničen vzrok odsotnosti, ne glede na to, ali je priprta sama ali je priprta oče (Parke in Clarke-Stewart, 2001).

Saunders in McArthur (2013) sta v svoji raziskavi intervjuvala otroke zapornikov glede izkušnje z aretacijo. Nekateri zaradi starosti ob dogodku ali večkratne odsotnosti starša niso imeli spomina o aretaciji. Drugi so poročali, da za aretacijo niso vedeli, ker jim je bilo rečeno, da je starš prostovoljno odšel, za resničen vzrok odsotnosti pa so kasneje izvedeli prek medijev ali prijateljev. Izguba z občutki negotovosti, strahu in anksioznosti se je prej pojavila pri otrocih in mladih, ki niso vedeli pravega vzroka za odsotnost starša.

Iz tega lahko sklepamo, da je boljše otroku razložiti ozadje dogajanja in ne prikrivati dejstev o odsotnosti starša, saj se lahko le na tak način zdravo razvija in deluje v svojem okolju.

5.6 Dolgoročni vplivi

Odsotnost starša zaradi zaporne kazni lahko vpliva na številne vidike otrokovega življenja. Proučevanje vpliva je zapleteno, gotovo pa je, da so otroci zapornikov izpostavljeni številnim dejavnikom tveganja. Ti dejavniki se lahko kopičijo, medtem ko dodatno stisko povzročajo dejavniki, ki so jim bili izpostavljeni že mnogo pred dogodkom (zanemarjanje, zloraba alkohola ali drog, družinsko nasilje) (Christian, 2009).

Stopnja, do katere je otrokovo delovanje prizadeto, je odvisna predvsem od naslednjih dejavnikov (Seymour, 1998):

- starosti otroka, ko je ločen od starša,
- časovnega obdobja, ko sta otrok in starš ločena,
- motnje, ki jo je povzročila ločitev,
- narave zločina,
- dostopnosti in podpore družinskih članov ter skupnosti,
- stopnje stigmatizacije.

Christian (2009) navaja tudi naslednje dejavnike:

- temperament in spol otroka,
- strategije obvladovanja otroka,
- življenjska ureditev pred dogodkom in trenutna ureditev,
- pogostost stikov.

Dolgoročni vplivi se razlikujejo glede na razvojno raven otroka. Obdobje prvih mesecev po rojstvu je kritično tako za dojenčka kot mater. V večini primerov, kjer je mama zaprta v zgodnjem obdobju, mama in dojenček nimata priložnosti, da bi lahko razvila medsebojno vez (Parke in Clarke-Stewart, 2001). V primerjavi s starejšimi otroki in mladostniki dojenčki in mlajši otroci ne razumejo vseh dejstev, povezanih z odsotnostjo starša. Čustvene in kognitivne kapacitete so manj razvite, malčki pa še nimajo razvitih komunikacijskih sposobnosti za izražanje potreb in želj glede življenjske ureditve ter zelenih stikov s staršem (Shlafer in Poehlmann, 2010). Tudi kadar so starši bili prisotni v prvih mesecih otrokovega življenja in so se prve vezi že ustvarile, odsotnost starša povzroči motnjo in oslabi kakovost vezi med otrokom in staršem (Thompson, 1998, v Parke in Clarke-Stewart, 2001).

5.6.1 Čustveni in vedenjski odzivi

Odsotnost starša, socialna stigma in zavajanje lahko povzročijo razvoj določenih čustvenih in vedenjskih reakcij. Večina otrok po poročanju staršev nima večjih težav v vsakodnevem delovanju (Gabel, 1992). Nekateri otroci imajo težave z navezovanjem čustvenih vezi z drugimi, so čustveno otopeli, izražajo jezo in agresivno vedenje, depresijo ter druga neželena vedenja. Te reakcije se lahko pojavijo ob izgubi motečega, zasvojenega starša ali starša, ki je zlorabljal otroka, saj je lahko otrok še vedno močno navezan nanj, kljub temu da odstranitev starša dolgoročno prinaša pozitivne posledice (Festen idr., 2002).

Med najpogostejšimi čustvenimi in vedenjskimi odgovori, ko starš odide v zapor, so (Hannon, 2006):

- strah in anksioznost,
- ločitvena anksioznost,
- nočne more,
- strah pred tujci,
- negotovost pred pravnim sistemom.

Otroci lahko verjamejo, da so naredili nekaj narobe. Ob tem občutijo jezo, sram, krivdo, osamljenost in zmedenost glede ravnanja starša (Cunningham, 2001). Ena izmed pomembnejših, če ne celo najpomembnejša dejavnika za zmanjšan negativni čustveni odziv na odsotnost starša, sta stabilno okolje in skrbniki, ki poskrbijo za otroka in njegove potrebe. Nestabilno okolje pomeni večje tveganje za čustvene in psihološke rane (Bloom in Steinhart, 1993).

5.6.2 Problematično vedenje

Tipične reakcije otrok vključujejo agresivno in uporniško vedenje, zmanjšano ubogljivost in padec šolske uspešnosti (King, 2002), vendar separacija sama po sebi ni pokazatelj disocialnega vedenja. Z razvojne perspektive je pomembno, da proučujemo problematično vedenje mlajših otrok, katerih starši ali drugi pomembni odrasli kažejo disocialno vedenje oziroma imajo ozadje kriminalnih dejanj, saj lahko le tako razumemo tudi mehanizme, ki povzročijo prenos vzorcev vedenja med generacijami (Cicchetti, 1984, v Ziv, Alva in Zill, 2010).

Kriminaliteta starša je lahko eden izmed dejavnikov tveganja, ki povečuje možnost, da bo otrok tudi sam v odrasli dobi obsojen na zapor. To je velikokrat posledica ekonomskih in socialnih tegob, ki jih prinaša odsotnost starša, in vodi v dezintegracijo družine ter negotovost in nestabilnost otrokovega življenjskega okolja (Hagan, 1998). Starši lahko predstavljajo za otroka dober vzor, ki mu pokaže, katera vedenja so primerna in katera niso zaželena. Kadar starši ne pripisujejo pomena vzgoji otrok, se lahko zgodi, da otrok razvije nagnjenost k motečemu vedenju, duševne probleme, zlorabo nedovoljenih substanc, pogosta posledica je tudi neuspešnost v šoli in kasneje na poklicnem področju (Murray in Farrington, 2008).

Za zdaj ne moremo dokazati, da otroci zapornikov pogosteje zapadejo v kriminalna dejanja, čeprav obstajajo korelacije med kriminaliteto starša in problematičnim vedenjem otroka. Za razumevanje in iskanje vzrokov je treba upoštevati vsa področja otrokovega delovanja (Flynn, 2013). Prepričanje, da bo otrok zapornika tudi sam zapadel v kriminalno vedenje, lahko povečuje stigmato, s katero skupnost označuje otroke zapornikov kot potencialno nevarnost. V primerjavi z drugimi otroki, katerih starši nimajo kriminalne zgodovine, popolnoma enak delež otrok zapornikov izraža delinkventnost in disocialno vedenje, imajo pa otroci zapornikov nekoliko več težav v šoli (Hairston, 2007).

5.7 Dejavniki tveganja

Otroci in družine zapornikov spadajo med ranljive populacije, saj so izpostavljeni številnim dejavnikom tveganja. Ti vključujejo socialnodemografske in kontekstualne dejavnike, izpostavljeni pa so tudi edinstvenim okoliščinam, ki so povezane z zaporno kaznijo (Dallaire, 2007).

Kontekstualni in socialnodemografski dejavniki tveganja

Otroci zapornikov so bolj kakor drugi otroci izpostavljeni kontekstualnim tveganjem. Ta tveganja vključujejo dejavnike in značilnosti družine, v kateri posameznik živi, ter sredstva, ki jih ima na razpolago. Pri otrocih zapornikov med kontekstualne dejavnike tveganja spadajo predvsem duševne motnje, zloraba substanc, enostarševske družine in revščina, kar dodatno povečuje stres in napoveduje slab izid za razvoj otrokove osebnosti. Prisotnost kontekstualnih in socialnodemografskih dejavnikov lahko prispeva k temu, da otrok pristane v reji (Dallaire, 2007).

Dejavniki, povezani z zaporno kaznijo

Ti dejavniki vključujejo družinsko okolje, kjer je bil prisoten starš s kriminalno aktivnostjo. Starš je lahko večkrat kaznovan in zato večji del otrokovega življenja odsoten. V družini je lahko več posameznikov, ki s svojimi dejanji negativno vplivajo na otroka (Dallaire, 2007).

Zloraba in zanemarjanje

Odsotnost starša je lahko dejavnik tveganja za zlorabo in zanemarjanje (Gabel, 1992). Zanemarjanje lahko resno ogroža otrokov občutek varnosti, saj skrbniki otroku ne nudijo ustrezne nege, ne zadovoljujejo njegovih potreb ali otrokom celo dajo vedeti, da niso zaželeni (Erzar in Kompan Erzar, 2011).

Pomanjkanje empatije

Čustvena in vedenjska regulacija v vsakodnevnem delovanju otroka predstavlja pomembno sposobnost, ki pripomore k otrokovemu spoprijemanju s stresom. Otroci z razvitejšo regulacijo imajo boljše odnose z vrstniki, se vedejo v skladu s socialnimi normami in imajo

večjo kapaciteto za empatijo, kar pomeni manj vedenjskih problemov in negativnega čustvovanja (Compas, Connor-Smith, Saltzman, Harding Thomsen in Wadsworth, 2001). Otroci ob odsotnosti starša izkusijo stres, hkrati pa so njihove zmožnosti spoprijemanja z njim in empatije zmanjšane. Kriminalno vedenje je velikokrat povezano z zmožnostjo empatije (Compas, 1987).

Stigma

Poleg čustvenih in vedenjskih dejavnikov so otroci in celotna družina izpostavljeni stigmatizaciji. Otroci, ki izgubijo starše zaradi drugih vzrokov, kot je zaporna kazen, prejmejo veliko sočutja in skrbi, medtem ko se otroci zapornikov soočajo z različnimi socialnimi bremenami in stigmo (Fritsch in Burkhead, 1981). Vzrok je v neseznanjenosti skupnosti s težavami, s katerimi se spopadajo družine zapornikov. Stigmatizacija je velikokrat odvisna tudi od narave zločina (Woodward, 2003).

Stigmatizacija je za otroka zelo težka. Tudi sam strah pred stigmo lahko pomeni velik stres in povzroči, da bo otrok poskušal skriti pravi razlog za odsotnost njegovega starša. Celotna družina je lahko zaskrbljena, kako se bo okolica na to odzvala, zato poskuša skriti resnično ozadje situacije pred otroki. Tako lahko otrok že zaradi nepoznavanja resnice občuti sram in se odmakne od okolice (King, 2002).

Otrok lahko stigmo ponotranji in ne ohrani pozitivne samopodobe, še posebej, če se identificira s staršem, ki je priprt. Ne glede na to, kakšna je narava otrokovega odgovora na stigmo, pa predstavlja enega izmed škodljivejših izidov in težko breme, ki za mnoge otroke traja še dolgo časa po tem, ko je starš lahko že izpuščen iz zapora, in tudi kasneje, ko si otrok sam ustvari družino (San Francisco Children of Incarcerated Parents Partnership, 2005).

Težave v šoli

Kaos, stres in dodatna odgovornost, ki jo prinaša odsotnost starša, lahko vplivajo na zmožnost koncentracije in šolsko uspešnost. Podpora, ki jo otroci prejmejo v šoli, je v veliki meri odvisna od otrokovega odnosa z učiteljem in delavci šole. Če otrok ne zaupa učitelju, redkeje pri njem išče pomoč. Šole imajo pomembno vlogo ne samo pri izobraževanju otrok, temveč tudi pri pomoči otrokom in njihovim družinam.

Prepoznavanje vpliva zaporne kazni v šolskem okolju predstavlja pomembno vlogo, ki jo lahko ima šola za nudenje varnosti in podpore (Saunders in McArthur, 2013).

Drugi dejavniki

Na otroka lahko vpliva kombinacija več dejavnikov, ki je zanj edinstvena, in ni nujno, da se bo zgodila pri vseh otrocih zapornikov. Med te dejavnike spadata na primer ločitev od sorojencev (Dallaire, 2007) in premestitev otrok v neznano okolje (Johnson in Waldfogel, 2002).

5.7.1 Primerjava vpliva zaporne kazni glede na spol odsotnega starša

Spol starša korelira z različnimi vedenjskimi odzivi, ne glede na to, ali je otrok že prej izražal problematično vedenje in ga po dogodku le nadgradil (Fritsch in Burkhead, 1981).

Pri otrocih, kjer je odsoten oče, se največkrat pojavijo nenadzorovani izbruhi zavrtih čustev. Gre za »acting-out« (Fritsch in Burkhead, 1981, str. 85) oziroma izražanje navzven, ki otroku pomaga pri soočanju s stresno situacijo ločitve od očeta. Lahko vsebuje tudi različna nevarna vedenja, zlorabe substanc, bežanje od doma, izostajanje iz šole in kriminalna vedenja (Fritsch in Burkhead, 1981).

Pri otrocih z odsotno materjo se največkrat pojavi vedenje umika. Govorimo o »acting-in« (Fritsch in Burkhead, 1981, str. 85) oziroma izražanju navznoter. Med ta vedenja spadajo sanjarjenje, nepripravljenost na igro, strah pred šolo, pogost jok in nočne more (Fritsch in Burkhead, 1981). Motnja v odnosu in zgodnja ločitev od mame povzročita povečano tveganje za zlorabe, duševne motnje in motnje pri oblikovanju odnosov z drugimi ljudmi. Varna navezanost je lahko pomemben zaščitni dejavnik ob izjemnem stresu (Dallaire in Weinraub, 2007).

6 REZILIENTNOST

Presenetljivo se večina otrok, ki je izpostavljena travmatskim dogodkom, razvije v kompetentne in dobro prilagojene posameznike, kar kaže na izjemen človeški potencial za rezilientnost (Luecken in Gress, 2010). V enaki meri, kot se običajno proučuje ranljivega otroka, bi bilo koristno proučevati tudi odpornega otroka (Mikuš Kos, 2001).

Psihična odpornost je dokaj nov koncept, ki lahko deloma pojasni, zakaj mnogi otroci uspešno obvladujejo hude travmatske izkušnje. Psihična odpornost pomeni lastnost hitrega povratka v prvotno stanje in okrevanje po tem, ko je bil posameznik izpostavljen stresnemu dogodku. Lahko jo opišemo tudi kot dober izid kljub okoliščinam, ki predstavljajo visoko stopnjo tveganja glede psihosocialnih motenj, vzdrževanja duševnega zdravja, delovanja pod hudimi pritiski in uspešnega okrevanja po psihični travmi (Mikuš Kos, 2001).

Rezilientni odgovor ni povsem univerzalen, saj se ljudje različno odzivamo na stres. Razlikujemo se po notranji moči, fleksibilnosti in kapaciteti za spoprijemanje s stresom (Gallo, Bogart, Vranceanu in Matthews, 2005). Nekateri posamezniki se na stres odzovejo zelo burno in gredo čez korenite spremembe. Razvijejo se lahko kronični stres, depresija, mračno razpoloženje, jeza ali zloraba opojnih substanc. Drugi ljudje najdejo način za uspešno spoprijemanje s stresom in normalno delujejo v vsakdanjih okoliščinah (Southwick in Charney, 2012).

Večina avtorjev kot najpomembnejši vidik rezilientnosti omenja okrevanje oziroma to, kako hitro se posameznik vrne v prvotno stanje. Tudi Masten (2001) med drugimi omenja rezilientnost kot naravno kapaciteto za okrevanje. Bonanno (2004) nasprotno v svojem delu poudarja, da je rezilientnost treba ločiti od procesa okrevanja. Okrevanje je proces, kjer je bilo normalno delovanje posameznika okrnjeno za določen čas in se postopoma vrača v prvotno stanje. Rezilientnost pa po drugi strani pomeni zmožnost ostati v ravnovesju in ohraniti psihološko blagostanje kljub nepredvidljivim okoliščinam.

Rezilientnost ni konstrukt, ki se razvije in je prisoten za vedno. Če se spremeni situacija, se lahko spremeni tudi zmožnost za rezilientnost (Zimmerman in Arunkumar, 1994). Rezilientnosti ne smemo enačiti z značilnostmi posameznikov, saj izvira iz različnih procesov in interakcij, ki so nad posameznikom. Ljudje smo lahko rezilientni na določenih področjih, na drugih pa ne (Rutter, 2007).

6.1 Teoretična izhodišča

6.1.1 Razvojne teorije

Sprva so raziskovalci, ki so se osredotočali na razvojna tveganja, videli rezilientnost bolj kot izjemo kakor pravilo (Luthar, 2006, v Reich, Zautra in Hall, 2010).

Raziskave so pokazale, da je rezilientnost pravzaprav običajen pojav. Ann S. Masten (2001, str. 227) je uporabila izraz običajna čarovnija oziroma »ordinary magic«. Meni tudi, da je rezilientnost v prisotnosti stiske pričakovan proces, ki je večinoma del osnovnega človeškega prilagoditvenega sistema. Če prilagoditveni sistem normalno deluje, lahko razvoj poteka normalno tudi ob zelo stresnih okoliščinah.

Razvojne teorije obravnavajo rezilientnost kot dinamično in interakcijsko, saj vključuje delovanje posameznika pred stresnim dogodkom in po njem. Pogoj za razvoj rezilientnosti je izpostavitvev hudemu stresnemu dogodku, vendar pa sama stresna situacija ne nakazuje, da bo posameznik postal rezilienten (Masten in Wright, 2010).

6.1.2 Ekološke teorije

Ekološke razlage povezujejo rezilientnost s konceptom rezervne kapacitete. Holling, Schildner, Walker in Roughgarden (1995, v Reich idr., 2010) so opredelili rezilientnost kot ekosistem z zmožnostjo vsrkanja motnje, še preden pride do pomembnejših sprememb v delovanju sistema.

Ungar (2013) opredeljuje rezilientnost kot kapaciteto posameznika in njegovega okolja, pri tem odnosu pa je najpomembnejša njuna interakcija. Razvojni teoretiki poudarjajo pomen osebne kontrole in posameznikovega pozitivnega odnosa za razvoj rezilientnosti in uspešno premagovanje stresnih situacij, kar ekološka teorija zavrača s trditvijo, da lahko posameznik postane rezilienten le, če mu je to omogočeno z zadostno količino virov.

6.2 Vzorci rezilientnosti

Na podlagi raziskav sta Masten in Wright (2010) opredelila štiri različne vzorce rezilientnosti, ki se pojavljajo čez čas:

- 1) odpornost: je vzorec stabilnega in prilagodljivega vedenja v prisotnosti nevarnosti;

- 2) okrevanje: posameznikova prilagoditvena funkcija je nekaj časa okrnjena, nato se vrne v prvotno stanje. Če se stresni dogodki kopičijo ali dejavnik tveganja ostaja, lahko okrevanje traja dalj časa;
- 3) normalizacija: vzorec se pojavlja v situacijah, kjer otrok zgodnja leta preživi v zanj neprimernem okolju, kasneje pa se pogojiboljšajo. V tem primeru lahko otrok doživi hitre spremembe in močan napredek v razvoju;
- 4) transformacija: pri transformaciji se prilagoditvena funkcija izboljša po stresnem dogodku, gre za posttravmatsko rast.

6.3 Rezilientnost – proces ali izid?

Še vedno ostajajo dvomi, ali je rezilientnost proces, individualna značilnost, izid ali morda združuje vse to (Reich idr., 2010).

Rutter (2006) opredeljuje koncept rezilientnosti kot proces, ki je relati ven in odvisen od pogostosti in resnosti motenj v posameznikovem življenju. Tudi Zimmerman in Arunkumar (1994) opredeljujeta rezilientnost kot interaktivni proces, ki se lahko skozi življenje spreminja.

O rezilientnosti kot procesu lahko govorimo samo takrat, kadar je posameznik razvil zdrav odziv na stresno okoliščino in deluje normalno brez izrazitih motenj (Reich idr., 2010).

6.4 Dejavniki, ki vplivajo na razvoj rezilientnosti

Mnogi posamezniki lahko rezilientnost dosežejo z učenjem, za nekatere posameznike pa razvoj rezilientnosti predstavlja bistveno težjo nalogo, predvsem pri posameznikih z določeno zdravstveno ali psihološko težavo. Na razvoj rezilientnosti lahko vplivajo dejavniki, kot so finančna varnost, visoka izobrazba, kariera in močno socialno omrežje (Southwick in Charney, 2012). Razlog za posameznikovo rezilientnost lahko leži tudi v genetskih značilnostih, dovzetnosti za okoljske spremembe in fizioloških odgovorih na okoljske nevarnosti (Rutter, 2007).

Zdrava prilagoditev na stres ni odvisna le od posameznika, temveč tudi od razpoložljivih sredstev, ki jih nudijo družina, prijatelji, in od kulturnih značilnosti okolja, v katerem posameznik živi (Southwick, Litz, Charney in Friedman, 2011).

6.5 Dejavniki tveganja

Dejavniki tveganja zmanjšajo priložnost otroka, da bi postal pomemben član ožjega in širšega okolja. Učinek dejavnikov tveganja je odvisen od časa in prostora, v katerem se nahajajo (Zolkoski in Bullock, 2012).

Notranji dejavniki tveganja (Christle, Harley, Nelson in Jones, 2001):

- hiperaktivnost,
- težave s koncentracijo,
- vznemirjenost,
- disocialno in odklonsko vedenje.

Zunanji dejavniki tveganja (Christle idr., 2001):

- Šolski dejavniki;
- Družinski dejavniki,
- Dejavniki v skupnosti.

Zolkoski in Bullock (2012) sta dejavnike tveganja razdelila na biološke in okoljske. Med biološke dejavnike sta uvrstila genetske napake in nizko porodno težo. Okoljski dejavniki so morebitna revščina, družinski konflikti in številni drugi.

6.6 Zaščitni dejavniki, mehanizmi in procesi

Zaščitni dejavniki in procesi so dogajanja, ki povečujejo odpornost in sposobnost obvladovanja, ne pojavljajo pa se izolirano, temveč med posameznikom, njegovim ožjim okoljem, družbenim kontekstom in situacijo (Mikuš Kos, 2001). Zaščitni dejavniki nimajo neposrednega učinka na dogajanje. Njihov učinek se poveča v prisotnosti dejavnikov tveganja ali v zelo stresnih situacijah. Večji kot je stres, večji vpliv ima zaščitni dejavnik na posameznika (Luthar, Sawyer in Brown, 2006).

Zaščitni dejavniki so izhodišče intervencij in programov za zaščito duševnega zdravja in psihosocialnega razvoja. Kljub temu pa dobro poznavanje potencialno škodljivih dejavnikov ne more v celoti vplivati na izid za vsakega posameznika (Mikuš Kos, 1999).

Pomembnost dejavnikov tveganja in zaščitnih dejavnikov se čez življenje spreminja. Otrok, ki je rezilienten na določeni razvojni stopnji, morda na naslednji ne bo. Prehod se

zgodí predvsem ob vstopu v šolo in v puberteti, ki sta izjemno občutljivi obdobji (Benard, 1995, v Christle idr., 2001).

Zaščitne dejavnike lahko razdelimo na individualne, vezane na posameznika, in zunanje.

6.6.1 Individualni dejavniki

Med individualne dejavnike spadajo (Lösel in Farrington, 2012):

- inteligenca in kognitivne zmogljivosti,
- temperamentne značilnosti,
- socialna kognicija (zmožnost za zaznavanje, interpretiranje in vrednotenje socialnih situacij),
- biološki dejavniki (hormonsko ravnovesje, srčni utrip, genetska predispozicija),
- osebna prepričanja in vera.

Vsak posameznik ima edinstvene lastnosti, ki mu lahko omogočajo prilagoditev ob prisotnosti dejavnikov tveganja ali pa mu prilagoditev onemogočajo (Noltemeyer in Bush, 2013). Rezilientnost sicer ne zahteva nadpovprečne inteligentnosti, zahteva pa zmožnost razumevanja informacij o tem, kaj se dogaja, kaj lahko posameznik pričakuje in kaj bi moral narediti. Inteligentni ljudje so lahko občutljivi na določene vrste stresa, na primer močna želja po uspešnosti lahko ustvari velik pritisk na posameznika. Boljše kognitivne sposobnosti zato ne zagotavljajo vedno zaščite pred travmo (Luthar, 2006, v Masten in Wright, 2010).

6.6.2 Zunanji dejavniki

Med zunanje dejavnike spadajo družinsko in šolsko okolje ter okolje skupnosti.

Šola kot zaščitno območje

Šola zavzema ključno mesto v življenju otroka. Otrokova potreba po osebostnem razvoju je povezana z vključenostjo v šolo in societalnimi potrebami, kot so pripadnost, sprejetost v šolskem okolju in med vrstniki (Mikuš Kos, 1999).

Šolsko neuspešnost lahko spremljajo čustvene ali vedenjske težave. Učna uspešnost se najpogosteje pripisuje pomanjkanju sposobnosti in truda, kar dodatno poslabša situacijo in lahko ogrozi razvoj otrokove osebnosti. Pravi vzroki so lahko v otroku ali njegovem

okolju, najpogosteje pa je prepleteno delovanje zunanjih in notranjih dejavnikov (Magajna, 1999).

Šola lahko pomaga otroku pri razvoju rezilientnosti z ustvarjanjem pozitivnega in varnega okolja z visokimi, a dosegljivimi pričakovanji. Organizacije znotraj šole (klubi, društva) omogočajo sodelovanje otrok, kar zmanjša možnost neželenega vedenja. Učitelji, ki izražajo interes za otroke, lahko spodbujajo njegovo motivacijo za učenje (Christle idr., 2001).

Vloga družine

Družina je prvo ogledalo, v katerem otrok zazna svojo podobo. Iz družinskih odnosov pridobi občutje vrednosti, razvijeta se samopodoba in samospoštovanje. Starši otroka naučijo osnovnih in tudi kompleksnejših spretnosti, mu posredujejo znanje in spretnosti za spoprijemanje s stresom. V družini se razvija tudi vrednostni sistem, saj otrok od pomembnih drugih izve, kaj je sprejemljivo in kaj ne (Tomori, 1999).

Družina najpomembneje vpliva na naslednja polja duševnega zdravja (Tomori, 1999):

- samopodobo in samospoštovanje,
- čustveno navezanost in gradnjo pomembnih odnosov,
- socializacijo in komunikacijo,
- odnos do drugih,
- spretnosti in sposobnosti,
- sposobnost opredelitve,
- obvladovanje stresa in problemov,
- gradnjo vrednostnega sistema.

Dobri družinski odnosi služijo kot zaščitni dejavnik za večino otrok in mladostnikov (Noltemeyer in Bush, 2013) ter so lahko eden izmed najpomembnejših virov za rezilientnost. Pri nekaterih posameznikih prva družinska izkušnja ni spodbudna, kar ima lahko velik vpliv na kasnejše življenje (Southwick in Charney, 2012).

Dejavniki v skupnosti

Skupnost lahko opredelimo kot zaščitni dejavnik, dokler posamezniku in družini nudi dovolj virov in podpore. Otroci, ki živijo v skupnosti z dostopnejšimi viri in socialno podporo, imajo več možnosti za zdrav razvoj in uspešno delovanje v okolju (Bush in Peterson, 2012, v Noltemeyer in Bush, 2013). Pomemben vidik je socialna organizacija skupnosti, ki se nanaša na socialne odnose med člani skupnosti ter na zmožnost vzdrževanja varnega in podpornega okolja (Noltemeyer in Bush, 2013).

6.6.3 Drugi dejavniki

Vzorniki

Rezilientni posamezniki imajo večinoma vsaj eno osebo, katere prepričanja jih vodijo v pravo smer. Vzorniki so lahko starši, sorodniki, učitelji ali druge osebe. Vzornik ni popoln, temveč je človek z močno voljo, pa tudi z določeno šibkostjo. Oseba, po kateri se posameznik zgleduje, je lahko tudi slab vzor. Slab vzornik poseduje tiste lastnosti, ki jih načeloma ne bi želeli imeti, zato se rezilienten posameznik vede v nasprotni smeri (Southwick in Charney, 2012).

Mentorstvo

Mentorji spodbujajo rezilientnost z besedami in dejanji. Dober mentor lahko motivira otroka za šolo, ga odvrta od slabih razvad in spodbuja zrelost. Mentorji so lahko sorodniki, sosedje, učitelji ali prostovoljci (Southwick idr., 2006, v Southwick in Charney, 2012).

Posnemanje vedenja

Posnemanje drugih je vrsta učenja, ki igra pomemben del v življenju vsakega posameznika. Posnemamo vzorce mišljenja, večšine in vedenje. Otrok že navsezgodaj opazuje mater, ki mu vsakodnevno nudi priložnosti za učenje in posnemanje. Zmožnost posnemanja se nadaljuje skozi življenje in nudi priložnost za pridobivanje novih znanj. Posnemanje in učenje po vzorniku je lahko sredstvo za doseganje rezilientnosti (Southwick in Charney, 2012).

Fizični trening in utrjevanje

Na naše splošno zdravje imata velik vpliv gibanje in športno udejstvovanje. Fizični trening lahko pripomore tudi k boljšemu počutju, kogniciji in rezilientnosti (Southwick in Charney, 2012).

6.7 Značilnosti rezilientnih posameznikov

Če nekdo opazuje osebo ali skupnost, ki dobro deluje, še ni nujno, da je tudi sam rezilienten. Posameznik je lahko visoko inteligenčen, ima dobro izobrazbo in dovolj razpoložljivih financ, kar pa še ne prikazuje rezilientnosti same po sebi. Le kadar je izkusil močan stres, se prilagodil in uvedel določene spremembe, lahko govorimo o rezilientni osebi (Reich idr., 2010).

Altruizem: altruizem se povezuje z rezilientnostjo, pozitivnim duševnim zdravjem in blagostanjem. Morda rezilientni posamezniki ob moralnih dilemah večkrat sprožijo kortikalne regije možganov ter tako njihove odločitve temeljijo na čustvih in presoji, ne samo na čustvenih reakcijah (Southwick in Charney, 2012).

Humor: humor razširi pozornost, spodbudi ustvarjalnost, fleksibilnost in razmišljanje. Je lahko sredstvo za spoznavanje naših strahov, saj združuje pozitivno in negativno komponento v enem – do strahu vzdržuje distanco, a ga ne zanika (Southwick in Charney, 2012).

Sprejemanje: sprejemanje temelji na realistični presoji situacije, kljub temu da nas morda straši ali je za nas boleča. Ne pomeni pasivnega obupavanja nad situacijo, temveč dobro premišljeno odločitev, da določena stvar ni vredna našega časa in energije (Southwick in Charney, 2012).

Optimizem: optimizem služi kot pogonsko vodilo za rezilientnost. Rezilientni optimisti redkokdaj zanemarjajo negativni vidik v življenju, vendar nanj niso osredotočeni, saj ga uporabijo za iskanje rešitve za problem (Southwick in Charney, 2012).

Motivacija: posamezniki, ki vedo, da je za spremembo situacije treba spremeniti svoje delovanje in razmišljanje, so bolj motivirani. Tudi kadar se znajdejo v stresni ali težavni situaciji, se ne zatekajo k strategijam izogibanja. Situacija jim predstavlja izziv in tudi ob morebitnem neuspehu hitro okrevajo (Bandura, 1997).

Samoregulacija: Masten in Obradovic (2006) označujeta čustveno regulacijo kot osebni proces, ki napoveduje rezilientnost. Slaba čustvena regulacija pogosto vodi do sovražnega zbadanja in nadlegovanja pri otrocih, medtem ko je pozitivna čustvena regulacija povezana z zmožnostjo umika od teh disocialnih vedenj.

Kognitivna in čustvena fleksibilnost: na splošno so rezilientni ljudje zelo fleksibilni v mišljenju. Zavedajo se, kdaj morajo odnehati, kako določiti nove cilje in kako se soočiti z življenjskimi izzivi (Southwick in Charney, 2012).

Religija in duhovnost: mnogo ljudi se po travmatskem dogodku obrne k religiji in duhovnosti. Vsi ljudje, ki se zatečejo k duhovnosti, niso nujno verni. Duhovnost se nanaša na iskanje življenjskega pomena in usmeritev k višji sili, religija pa na vrsto socialne institucije, ki ima svoja prepričanja in rituale. Vera pripomore k boljšemu fizičnemu in čustvenemu blagostanju ter k boljšemu spoprijemanju s stresom. Posamezniki, ki se udeležujejo verskih obredov, so pogosto v interakciji z rezilientnimi osebami in imajo dostop do širše socialne podpore. Povezovanje religije z rezilientnostjo ni vedno primerno, saj so lahko tisti posamezniki, ki verujejo v Boga, prepričani, da ima popolno kontrolo nad njimi in da sami nimajo vpliva na situacijo (Southwick in Charney, 2012).

6.8 Možni pozitivni učinki travmatskih doživetij in posttravmatska rast

Mnogi ljudje po travmatski izkušnji napredujejo v osebni rasti. O pojavu povstravmatske rasti govorimo, kadar pride do pozitivnih travmatskih doživetij, kot sta psihološka krepitev in pospešeno psihosocialno zorenje. Tudi pri otrocih in mladostnikih je opaziti hitrejše socialno in čustveno zorenje (Mikuš Kos, 2001).

Posttravmatska rast se kaže v spremembi življenjskih vrednot, spremenjenih odnosih z ljudmi, spremembi identitete in verovanja. Najpomembnejše je videnje samega sebe, kjer človek ne doživlja sebe kot žrtev, temveč kot osebo, ki je preživela travmatsko izkušnjo. Pojavi se občutek osebne moči, zaupanja in lastne učinkovitosti (Tedeschi, 1999).

Močan negativni stres ne prinaša nujno posttravmatske rasti. Stres mora pri posamezniku povzročiti močno reakcijo, takšno, ki spremeni njegov pogled na svet in ga prisili, da ponovno oceni in ovrednoti glavne vidike svojega življenja (Southwick in Charney, 2012).

6.9 Otroci zapornikov in rezilientnost

Otroci, ki imajo starše v zaporu, zagotovo spadajo med tiste, ki so izpostavljeni večjemu številu dejavnikov tveganja. Običajno izkusijo življenjske pogoje, ki že sami po sebi predstavljajo tveganje (revščina, nestabilno družinsko življenje), odsotnost starša pa dodatno škoduje blagostanju otroka (Dallaire, 2007).

Otroci zapornikov ne razvijejo enotnih reakcij na odsotnost starša, nekateri celo dobro funkcionirajo kljub izkušnji starša v zaporu. Vzdrževanje normativnih sistemov je pri otrocih in družinah zapornikov močno zaznamovano s pridržanjem starša v zaporu in soočeno z veliko izzivi. Kakor pri večini travmatskih dogodkov so tudi tukaj ključni predvsem domače okolje in dejavniki znotraj družinskega kroga. Prav tako imajo vpliv zunanji dejavniki in okolje, v katerem je otrok. Kombinacij dejavnikov tveganja je lahko neskončno, reakcije otrok pa so zelo različne, zato je zelo pomembno, da razumemo procese rezilientnosti, da lahko delujemo preventivno in intervencijsko (Poehlmann in Eddy, 2013).

7 SKLEPI

V besedilih, ki opisujejo travmatične izkušnje, so velikokrat omenjeni dogodki, kot so zlorabe, zanemarjanje, naravne katastrofe, vojne in številni drugi, zelo malokrat pa zasledimo med njimi otroke zapornikov, ki se soočajo z izgubo starša. Gre za specifično travmo, zaradi katere trpijo številni otroci, a kljub temu redko pritegnejo pozornost. Otroci zapornikov so tako z razlogom poimenovani tudi pozabljeni otroci.

Cilj zaključne naloge je bil ugotoviti, kako se odzivajo otroci zapornikov na travmatično izkušnjo izgube starša v zgodnjih letih in v kolikšni meri je moteno njihovo vsakodnevno delovanje. Čeprav proces zaporne kazni prizadene celotno družino, so zagotovo otroci tisti, ki jih odsotnost starša najbolj prizadene.

Življenjski pogoji pred izgubo starša igrajo pomembno vlogo. Nekateri otroci izkusijo dramatične spremembe v življenjski ureditvi, drugi živijo z osebami, ki jih dobro poznajo, zato je stres ob ločitvi manjši. Poleg sprememb v strukturi in finančni situaciji se korenito spremeni tudi odnos med otrokom in staršem, saj veliko otrok z njim nima stikov.

Na razvoj motenj in problematičnega vedenja vplivajo različni dejavniki. Pri vseh otrocih se motnja ne razvije, prav nasprotno, večina otrok kljub izredno neprijetnim in stresnim okoliščinam deluje normalno. Pri razvoju rezilientnosti igrajo ključno vlogo zaščitni dejavniki, tako individualni kot zunanji. Če združimo spoznanja različnih raziskav in teorij, lahko sklepamo, da igrata pri razvoju rezilientnosti otrok zapornikov ključno vlogo družinsko in šolsko okolje. Do določene mere imajo vpliv otrokove individualne zmogljivosti, kot so inteligenca, temperament, socialna kognicija in drugi, največji vpliv pa lahko pripišemo spodbudnemu in nekonfliktnemu okolju.

Primerjava enkratnega travmatskega dogodka, kot je naravna katastrofa, in zaporne kazni ter posledično ločitve od starša je zaradi narave dogodkov nekoliko težja. Enkraten dogodek je izredno pretresljiv, a se zgodi v zgodnjih letih otroka, spomin na dogodek pa sčasoma zbledi. Zaporna kazen kot proces, ki se morda nikoli ne konča, na otroka vpliva dolgotrajno. Otrok se zaveda dogajanja, hkrati pa okolica ustvarja pritiske in s tem ovira otrokovo delovanje. Otrok z izgubo starša izgubi tudi pomembno osebo, na katero je bil navezan in mu je predstavljala vzor.

Vsekakor primanjkuje longitudinalnih študij, ki bi podale ustrezen pregled delovanja otrok zapornikov skozi celotno življenje. Specifika zaporne kazni žal še vedno prinaša veliko stigme, zato večina družin in otrok ostaja skrita in ne dobi še kako potrebne pomoči. Spodbujanje rezilientnosti je pomembno prav pri vseh otrocih, še posebej pa pri tistih, ki so v zgodnjih letih doživeli zelo stresne okoliščine.

8 LITERATURA IN VIRI

Bandura, A. (1994). Self-efficacy. V Ramachaudran (ur.), *Encyclopedia of human behavior* (str. 71–81). New York: Academic Press.

Bloom, B. in Steinhart, D. (1993). *Why punish the children?: A reappraisal of the children of incarcerated mothers in America*. San Francisco: National Council on Crime and Delinquency.

Bonanno, G. A. (2004). Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events?. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 5 (1), 101–113.

Bowlby, J. (1969–1982). *Attachment and Loss: Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books.

Briere, J. N. in Scott, C. (2006). *Principles of Trauma Therapy: A Guide to Symptoms, Evaluation and Treatment*. Pridobljeno dne 30. 7. 2015 s http://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/11559_Chapter_1.pdf

Christian, S. (2009). *Children of Incarcerated Parents*. National Conference of State Legislatures. Pridobljeno dne 27. 5. 2015 s http://www.cga.ct.gov/coc/PDFs/fatherhood/NCSL_ChildrenOfIncarceratedParents_0309.pdf.

Christle, C. A., Harley, D. A., Nelson, C. M. in Jones, K. (2001). *Promoting resilience in children: What parents can do – Information for families*. Centre for Effective Collaboration and Practice. Pridobljeno dne 23. 5. 2015 s <http://cecp.air.org/familybriefs/docs/Resiliency1.pdf>

Collins, C., Healy, J. in Dunn, H. (2007). *When a parent goes to prison*. Belfast: Barnardo's.

Compas, B. E. (1987). Coping With Stress During Childhood and Adolescence. *Psychological Bulletin*, 101 (3), 393–403.

Compas, B. E. Connor-Smith, J. K., Saltzman, H., Thomsen, A. H. in Wadsworth, M. E. (2001). Coping With Stress During Childhood and Adolescence: Problems, Progress, and Potential in Theory and Research. *Psychological Bulletin*, 127 (1), 87–127.

Creeden, K. (2009). How trauma and attachment can impact neurodevelopment: Informing our understanding and treatment of sexual behaviour problems. *Journal of Sexual Aggression* 15 (3), 261–273.

Cunningham, A. (2001). Forgotten families - the impacts of imprisonment. *Family Matters*, 59, 35–38.

Cvetek, R. (2009). *Bolečine preteklosti: travma, medosebni odnosi, družina, terapija*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba.

Dallaire, D. H. (2007). Incarcerated Mothers and Fathers: A Comparison of Risks for Children and Families. *Family Relations*, 56 (5), 440–453.

Dallaire, D. H. in Weinraub, M. (2007). Infant–mother attachment security and children's anxiety and aggression at first grade. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28 (5-6), 477–492.

Deblinger, E. in Runyon M. K. (2005). Understanding and Treating Feelings of Shame in Children Who Have Experienced Maltreatment. *Children Maltreatment*, 10 (4), 364–376.

Elder, G. H. Jr. (1998). The Life Course as Developmental Theory. *Child Development*, 69 (1), 1–12.

Erzar, T. in Kompan Erzar, K. (2011). *Teorija navezanosti*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Festen, M., Waul, M., Solomon, A. in Travis, J. (2002). *From prison to home: The effect of incarceration and reentry on children, families and communities*. Conference report. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services.

Flynn, C. (2013). Understanding the risk of offending for the children of imprisoned parents: A review of the evidence. *Children and Youth Services Review*, 35 (2), 213–217.

Fritsch, T. A. in Burkhead, J. D. (1981). Behavioral Reactions of Children to Parental Absence Due to Imprisonment. *Family Relations* 30 (1), 83–88.

Gabel, S. (1992). Children of Incarcerated and Criminal Parents: Adjustment, Behavior, and Prognosis. *Bulletin of the American Academy of Psychiatry and Law*, 20 (1), 33–45.

Gallo, L., Bogart, L., Vranceanu, A. in Matthews, K. M. (2005). Socioeconomic Status, Resources, Psychological Experiences, and Emotional Responses: A Test of the Reserve Capacity Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88 (2), 386–399.

Hagan, J. (1998). *The Next Generation: Children of Prisoners*. Chapel Hill: University of North Carolina.

Hairston, C. F. (2007). *Focus on Children with Incarcerated Parents: An Overview of the Research Literature*. Annie E. Casey Foundation. Pridobljeno dne 1.7.2015 s <http://www.f2f.ca.gov/res/pdf/FocusOnChildrenWith.pdf>

Hannon, T. (2006). *Children: unintended victims of legal process: a review of policies and legislation affecting children with incarcerated parents*. Melbourne: Flat Out Inc in Victorian Association for the Care and Resettlement of Offenders.

Johnson, E. I. in Waldfogel, J. (2002). *Children of Incarcerated Parents: Cumulative Risk and Children's Living Arrangements*. JCPR Working Paper. Chicago: Joint Center for Poverty Research.

King, D. (2002). *Parents, children and prison: Effects of parental imprisonment on children*. Dublin: Dublin Institute of Technology.

Langston, A., Abbott, L., Lewis, V. in Kellett, M. (2004). Early Childhood. V Fraser, Lewis, Ding, Kellett in Robinson (ur.), *Doing research with children and young people* (str. 147–160). London: Sage.

La Vigne N. G., Davies E. in Brazzell, D. (2008). *Broken Bonds Understanding and Addressing the Needs of Children with Incarcerated Parents*. Washington: The Urban Institute.

Lösel, F. in Farrington, D. P. (2012). Direct Protective and Buffering Protective Factors in the Development of Youth Violence. *American Journal of Preventive Medicine*, 43 (2), S8–S23.

Luecken, L. J. in Gress, J. L. (2010). Early Adversity and Resilience in Emerging Adulthood. V Reich, Zautra in Hall (ur.), *The Handbook of Adult Resilience* (str. 238–257). New York: The Guilford Press.

Luthar, S. S, Sawyer, J. A. in Brown, P. (2006). Conceptual Issues in Studies of Resilience: Past, Present, and Future Research. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094, 105–115.

Magajna, L. (2009). Prevenција učne neuspešnosti: problemi, pristopi in vpliv na varovanje duševnega zdravja. V Kraševac Ravnik (ur.), *Varovanje duševnega zdravja otrok in mladostnikov* (str. 180–186). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.

Mapson, A. (2013). From Prison to Parenting. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 23 (2), 171–177.

Masten, A. S. (2001). Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. *American Psychologist*, 56 (3), 227–238.

Masten, A. S. in Wright, M. O. (2010). Resilience over the Lifespan Developmental Perspectives on Resistance, Recovery, and Transformation. V Reich, Zautra in Hall (ur.), *The Handbook of Adult Resilience* (str. 213–237). New York: The Guilford Press

Mikuš Kos, A. in Slodnjak V. (2000). *Nesreče, travmatski dogodki in šola: pomoč v stiski*. Ljubljana: DZS.

Mikuš Kos, A. (2001). Psihične travme v otroštvu in adolescenci. V Samec in Slodnjak (ur.), *Psihične travme v otroštvu in adolescenci* (str. 7–27). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.

Murray, J. in Farrington, D. P. (2008). The effects of parental imprisonment on children. *Crime and justice: A review of research*, 37 (1), 133–206.

Musek, J. in Pečjak, V. (2001). *Psihologija*. Ljubljana: Educy.

Noltemeyer, A. L in Bush, K. R. (2013). Adversity and resilience: A synthesis of international research. *School Psychology International*, 34 (5), 474–487.

Oravec, R. (1999). Razvojne dimenzije travme. *Psihološka obzorja*, 8 (1), 77–90.

Papalia, D. E., Wendkos Olds, S. in Duskin Feldman, R. (2003). *Otrokov svet*. Ljubljana: Educy.

Parke, R. D. in Clarke-Stewart, A. K. (December, 2001). Effects of Parental Incarceration on Young Children. Prispevek predstavljen leta 2002 na konferenci From Prison to Home: The Effect of Incarceration and Reentry on Children, Families and Communities. Izvleček pridobljen 25. 5. 2015 s <http://aspe.hhs.gov/hsp/prison2home02/parke&stewart.pdf>.

Poehlmann, J. in Eddy, J. M. (2013). Introduction and conceptual framework. V Poehlmann in Eddy (ur.), *Relationship processes and resilience in children with incarcerated parents*, (1–6). Boston: Wiley.

Reich, J. W., Zautra, A. J. in Hall, J. S. (2010). Resilience: A New Definition of Health for People and Communities. V Reich, Zautra in Hall (ur.), *The Handbook of Adult Resilience* (str. 3–29). New York: The Guilford Press.

Robertson, O. (2007). *The impact of parental imprisonment on children*. Geneva: Quaker United Nations Office.

Rothschild, B. (2000). *The Body Remembers: The Psychophysiology of Trauma and Trauma Treatment*. New York: W. W. Norton & Company.

Rus Makovec, M. (2003). *Zloraba moči in duševne motnje ter poti iz stiske*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Rutter, M. (2006). Implications of Resilience Concepts for Scientific Understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094, 1–12.

Rutter, M. (2007). Resilience, competence, and coping. *Child Abuse & Neglect*, 31 (3), 205–209.

San Francisco Children of Incarcerated Parents Partnership (2005). Child of incarcerated parents: A bill of rights. Pridobljeno 10. 7. 2015 s <http://www.sfcipp.org/images/brochure.pdf>.

Saunders, V. in McArthur, M. (2013). *Children of Prisoners: Exploring the needs of children and young people who have a parent incarcerated in the Australian Capital Territory*. Canberra: SHINE for Kids.

Schlafer, R. J. in Poehlmann, J. (2010). Attachment and caregiving relationships in families affected by parental incarceration. *Attachment & Human Development*, 12 (4), 395–415.

Seymour, C. (1998). Children with parents in prison: child welfare policy, program, and practice issues. *Child Welfare*, 77 (5), 469–493.

Sherin, J. E., MD, Nemeroff, C. B. (2011). Post-traumatic stress disorder: the neurobiological impact of psychological trauma. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 13 (3), 263–278.

Southwick, S. M. in Charney, D. S. (2012). *Resilience: The Science of Mastering Life's Greatest Challenges*. New York: Cambridge University Press.

Southwick, S. M., Litz, B. T., Charney, D. S. in Friedman, M. J. (2011). *Resilience and Mental Health: Challenges Across the Lifespan*. New York: Cambridge University Press.

Tedeschi, R. G. (1999). Violence transformed: Posttraumatic growth in survivors and their societies. *Aggression and Violent Behavior*, 4 (3), 319–341.

Tomori, M. (2001). Vloga travmatskih doživetij v otroštvu v etiologiji duševnih motenj. V Samec in Slodnjak (ur.), *Psihične travme v otroštvu in adolescenci* (str. 49–55). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.

Tomori, M. (1999). Družina in duševno zdravje otrok. V Kraševac Ravnik (ur.), *Varovanje duševnega zdravja otrok in mladostnikov* (str. 150–155). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.

Ungar, M. (2013). Resilience, Trauma, Context, and Culture. *Trauma, violence, & abuse*, 14 (3), 255–266.

Woodward, R. (2002). *Families of prisoners: Literature review on issues and difficulties*. Canberra: Australian Government Department of Family and Community.

World Health Organisation (1992). *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, 10th Revision (ICD-10)*. Geneva: WHO.

Yule, W. (2001). Potravmatske stresne motnje v otroštvu in adolescenci. V Samec in Slodnjak (ur.), *Psihične travme v otroštvu in adolescenci* (str. 31–35). Ljubljana: Kolaborativni center svetovne zdravstvene organizacije za duševno zdravje otrok pri Svetovalnem centru za otroke, mladostnike in starše.

Zalar, B. (2001). Potravmatske stresne motnje (PTSD - Posttraumatic Stress Disorder) – diagnostika, obravnava in raziskovanje. V Samec in Slodnjak (ur.), *Psihične travme v otroštvu in adolescenci* (str. 64–68). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.

Zimmerman, M. A. in Arunkumar, R. (1994). Resiliency Research: Implications for Schools and Policy. *Society for Research in Child Development*, 3 (4), 1–20.

Ziva, Y., Alvab, S. in Zill, N. (2010). Understanding Head Start children's problem behaviors in the context of arrest or incarceration of household members. *Early Childhood Research Quarterly*, 25 (3), 396–408.

Zolkoski, S. M. in Bullock, L. M. (2012) Resilience in children and youth: A review. *Children and Youth Services Review*, 34 (12), 2295–2303.

Zupančič, M. (2009). Razvoj čustev in temperament ter osebnost v obdobjih dojenčka in malčka. V Marjanovič Umek in Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 232–255). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.